

MEASURING THE NATION

Collecting, Interpreting, and Digital Processing of Historical Data

Warszawa, 29 września – 1 października 2026

Konferencja zorganizowana przez Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN we współpracy z Niemieckim Instytutem Historycznym w Warszawie i Mazowieckim Samorządowym Centrum Dookolenia Nauczycieli.

Dofinansowana ze środków MNiSW w ramach programu „Wektory Nauki”

- Rozwijające się od co najmniej kilkunastu lat badania z zakresu humanistyki cyfrowej, poza oczywistymi cechami wspólnymi, mają również specyfikę dyscyplinarną i regionalną. W dziedzinie historii i nauk pokrewnych ich przedmiotem często stają się źródła, w tym źródła masowe wytworzone przez państwo, zarówno przednowoczesne, jak i – w znacznie większej masie – nowoczesne. Ich digitalizacja, opracowanie i odpowiednie udostępnienie służy badaniom, a także upowszechnieniu wiedzy i postaw obywatelskich, wyrażających się np. w zaangażowaniu w ochronę lokalnego dziedzictwa kulturowego.
- W Europie Środkowo-Wschodniej potencjał opracowania takich danych jest bardzo duży z powodów historycznych, zwłaszcza dla wieku XIX i XX. Lądowe imperia obecne w tym regionie dysponowały rozbudowanym aparatem biurokratycznym i gromadziły więcej informacji statystycznych o swoich poddanych niż imperia kolonialne, Francja i Wielka Brytania, w których spisy powszechne nie obejmowały kategorii etnicznych¹. Co więcej, struktury państwowe napotykały konkurencję w postaci inicjatyw społecznych, realizowanych przez uczestników ruchów narodowych pozbawionych własnego państwa. W przypadku ziem polskich i czeskich efektem takich działań stały się ambitne projekty encyklopedyczne, takie jak *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego* (1880–1902) albo *Ottův slovník naučný* (1888–1909), a nawet alternatywna wobec oficjalnej statystyka, bazująca na danych oficjalnych, lecz poddająca je dalszej obróbce i interpretacji². Konflikty narodowościowe w znacznym stopniu kształtowały politykę wewnętrzną Rzeszy, imperium rosyjskiego i Austro-Węgier, dostarczając bodźców do współzawodnictwa także na polu gromadzenia i publikacji wielkich zbiorów danych dotyczących ludności, dziedzictwa kulturowego, gospodarki. Przedsięwzięcia naukowe i dokumentacyjne nabierały w ten sposób politycznego znaczenia, które po części zachowują do dziś.

¹ Alain Blum, *Resistance to Identity Categorization in France*, w: *Census and Identity: The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Census*, red. David Kertzer, Dominique Arel, Cambridge 2002, s. 121–147.

² Morgane Labbé, *La nationalité, une histoire de chiffres. Politique et statistiques en Europe centrale (1848–1919)*, Paris 2019.

- Jeszcze zanim doszło do przełomu cyfrowego w publikacji danych historycznych, nastąpił zwrot w historii szeroko rozumianych nauk o człowieku, w tym statystyki i kartografii. Pionierzy *New Economic History* wykorzystali analizę źródeł masowych do weryfikacji głęboko osadzonych sądów o stosunkach gospodarczych w przeszłości³. W historii geografii badacze, tacy jak John Brian Harley, dostrzegli w mapach elementy normatywne, nie tyle odbicie rzeczywistości społecznej, ile raczej próby jej aktywnego kształtowania. Mapy, czyli przestrzenne odwzorowania danych statystycznych, to w ujęciu Harleya „społeczne konstrukcje świata wyrażone poprzez medium kartografii”⁴. W tej perspektywie wytworzone w XIX i XX wieku źródła masowe są elementem składowym typowego dla nowoczesności dążenia do porządku i kontroli⁵. Stanowią niezastąpione źródło do badania procesów produkcji wiedzy oraz światopoglądu ich twórców, ale ich bezpośrednia wartość informacyjna stoi pod znakiem zapytania. Dzieje się tak choćby ze względu na powszechne stosowanie przez uczonych z XIX i XX wieku odgórnie ustalonych kategorii, nie zawsze oddających skomplikowaną tożsamość jednostek, a także np. odrzucenie możliwości narodowej indyferencji⁶.
- Znaczenie nowych trendów badawczych nie polega jedynie na wykazaniu, że dane wyprodukowane ponad sto lat temu są nierzetelne (wskutek zamierzonych przeinaczeń, czy też niezamierzonych błędów). Zdawali sobie z tego sprawę także dawniejsi badacze, którzy nierzadko podejmowali się reinterpretacji historycznych informacji zgodnie z własną wiedzą i wyczuciem⁷. Nierzadko z dobrym skutkiem, np. demografowie historyczni wypracowali bardzo precyzyjne matematyczne narzędzia, pozwalające na korektę historycznych danych w ograniczonym zakresie ruchu ludności⁸. Jednak zgodnie ze stanowiskiem historiografii krytycznej takie kalkulacje nie przekładają się na informację jakościową, na zrozumienie kategorii służących do opisu minionej rzeczywistości. Przeszłość kryjąca się za źródłami masowymi nie zawsze daje się dogonić i zweryfikować. Można natomiast, jak dowodzą tego najnowsze prace z historii nauki, skupić uwagę na praktykach tworzenia wiedzy, oferując czytelnikom kulturową historię statystyki, kartografii i wielkich przedsięwzięć słownikowych⁹.
- W ramach tak zarysowanego pola badawczego silną reprezentację mają pozycje skrajne. Z jednej strony znajdziemy badaczy przekonanych, że cyfrowe przetwarzanie i udostępnianie historycznych danych masowych stanowi przede wszystkim wyzwanie techniczne. W takiej perspektywie jedynym problemem godnym namysłu bywa przełożenie danych z jednego medium (tabel, haseł słownikowych itp.) do bazy danych, a następnie do aplikacji udostępnianej użytkownikom. Na drugim końcu skali znajdziemy uczonych nieufnych wobec danych historycznych, traktujących je li tylko jako ilustrację dawnych praktyk produkcji wiedzy i egzekwowania władzy. Pomiędzy

³ Jan Pomorski, *Paradygmat „New economic history”: studium z teorii rozwoju nauki historycznej*, Lublin 1995, zwłaszcza s. 110–114.

⁴ John B. Harley, *The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography*, oprac. Paul Laxton, Baltimore – London 2001, s. 35–36.

⁵ Zygmunt Bauman, *Wieloznaczność nowoczesna, nowoczesność wieloznaczna*, Warszawa 1995.

⁶ Zob. Tara Zahra, *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, Ithaca 2008.

⁷ Fascynującym dokumentem takich kalkulacji są prace Jerzego Tomaszewskiego, np. *Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku*, Warszawa 1991.

⁸ Cezary Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 25–35.

⁹ W ostatnim czasie np. Philipp Kröger, *Das vermessene Volk. Nationalitätenstatistik und Bevölkerungspolitik in Deutschlands östlichen Grenzländern 1860–1945*, Göttingen 2023.

tymi skrajnościami rozpościera się szerokie pole analizy i edytorstwa źródeł, wypracowujące własne narzędzia i metody badawcze i korzystające z rozwoju technologii, takich jak sztuczna inteligencja, pozwalające na wydobycie z nich zarówno informacji, jak i sensu¹⁰.

- Interdyscyplinarna konferencja *Measuring the Nation: Collecting, Interpreting, and Digital Processing of Historical Data* będzie stanowić platformę dyskusji pomiędzy przedstawicielami różnych dyscyplin i tradycji badawczych, związanych z wytworzonymi w XIX i XX wieku źródłami masowymi dotyczącymi Europy Środkowo-Wschodniej. Spotkanie badaczy, reprezentujących niekiedy skrajnie odmienne podejścia do źródeł nie ma na celu wypracowania jednolitego stanowiska. Jego efektem będzie natomiast otwarty katalog pytań badawczych i praktyk, uwzględniających różne wrażliwości historyków idei i gospodarki, edytorów źródeł, demografów historycznych, specjalistów od humanistyki cyfrowej i kulturoznawców. Konferencji towarzyszyć będą działania edukacyjne i popularyzacyjne, zorganizowane we współpracy z Mazowieckim Samorządowym Centrum Doskonalenia Nauczycieli w Warszawie. Celem tych działań będzie uwrażliwienie nauczycieli na problematykę epistemologii źródeł cyfrowych, wykorzystywanych w edukacji szkolnej.
- Organizatorzy konferencji *Measuring the Nation: Collecting, Interpreting, and Digital Processing of Historical Data* zapraszają do składania propozycji 15–20 minutowych wystąpień na określone powyżej tematy. Temat wraz z krótkim abstraktem (100–200 słów) w języku angielskim należy przysłać na adres measuringnation@ihpan.edu.pl nie później niż do końca kwietnia 2026 roku.

¹⁰ Zob. m.in. cykliczne konferencje Zakładu Nauk Pomocniczych i Metodologii Historii Instytutu Historycznego (obecnie Wydziału Historii) Uniwersytetu Warszawskiego, organizowane od 2015 roku. Źródłom masowym poświęcona została edycja z 2018 roku, „Źródła masowe XIX i XX wieku – formy udostępniania”, a także cykliczne konferencje UMK z serii „Editiones sine fine”, ostatnio: *Editiones sine fine*, t. 3, red. Tomasz Kałuski, Karol Nabiałek, Katowice 2024.

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

